

Годун Н.

РАДІОМОВЛЕННЯ В УСРР 20-30-х рр. ОБ'ЄКТ ПОЛІТИЧНОЇ ЦЕНЗУРИ

Функціонування радянської системи радіомовлення в УСРР відбувалося в умовах становлення монопартійного тоталітарного режиму. Радіофікація та радіомовлення належали до важливих ідеологічних засобів впливу партійних органів на суспільство, враховуючи колосальну оперативну-інформаційну та ідейно-пропагандистську роль радіо. Якщо „радіофікація” стосувалася організаційно-технічної справи, тобто розвитку радіотрансляційної мережі, то „радіомовлення” мало переважно політико-ідеологічну складову.

Наприкінці 20-х рр., розпочавши соціалістичну реконструкцію соціально-економічних відносин, радянська держава вишукували кошти для фінансового забезпечення реорганізації самої системи радіомовлення. Восени 1927 р. правління акціонерного товариства “Радіопередача” звернулося до партійних органів з ініціативою про самоліквідацію, а також про створення всесоюзної радіомовної організації при РНК СРСР та відповідних організацій при Раднаркомів союзних республік. Основні тези реорганізації системи радіофікації та радіомовлення були викладені в інформаційному листі правління «Радіопередача» від 14 лютого 1928 р¹. Цей документ, опублікований вперше російською дослідницею Т.М. Горяєвою, висвітлює гостру дискусію між акціонерними та державними установами щодо організаційних форм регулювання системи радіомовлення. Ініціатори її реформування категорично відмовилися передати справу радіомовлення Народному комісаріату освіти союзних республік та Наркомпошти. «Існує думка, – наголошувалося в листі правління акціонерів «Радіопередача», – що центри радіомовлення та радіофікації повинні бути лише у союзних республіках, і не повинно бути всесоюзного центру радіомовлення і радіофікації. Така думка спростовується наступними даними: по-перше, поряд з республіканським і місцевим радіомовленням є всесоюзне і навіть інтернаціональне радіомовлення, тобто таке, яке за своїм змістом і за завданнями має всесоюзне і світове значення»². Термін «інтернаціональне» означав трансляцію засідань Комінтерну, Профінтерну, Селянінтерну, а не радіомовлення на зовнішній світ радянських політико-просвітницьких програм.

Переконуючи партійне керівництво в недоцільності створення центрів радіомовлення при союзних Наркомосах освіти, правління товариства «Радіопередача» фактично розкрили структуру їх функціонування. Відсутність всесоюзного наркомосу, на його переконання, децентралізувала триєдину структуру радіомовлення: радіогазету, агітпроп з політпросом, художнє

радіомовлення. «Радіогазети, – підкреслювали вони, – це масові політичні органи, як будь-які газети. Газети перебувають під безпосереднім керівництвом парторганів, виконкомів або громадських організацій (профспілки, комсомол, кооперація та ін.). У будь-якому випадку, ніде політичні газети наркомосами не видаються, ними не керуються і безпосереднього відношення до Наркомосу не мають»³. Спираючись на таку аргументацію, вони запропонували створити Радіомовне агентство СРСР і відповідно союзних республік, але при Раднаркомах. На чолі мали бути Рада з представників різних громадських та державних установ. Колегія Народного комісаріату Робітничо-селянської інспекції СРСР визнала доцільним ліквідацію акціонерного товариства «Радіопередача» та створити при управлінні справами РНК СРСР Радіомовне агентство на зразок ТАСС. Керівник центру радіомовлення товариства «Радіопередача» С. Бердніков також вважав необхідним формування союзного комітету радіомовлення для об'єднання та узгодження діяльності цієї важливої справи, для «...використання радіо в політичній роботі партії, а також з точки зору якості політико-виховної і культурної роботи»⁴. Ніхто з партноменклатури не приховував пропагандистсько-ідеологічної ролі радіо.

20 червня 1928 р. відбулося спеціальне засідання комісії ЦК ВКП(б) з питання організації роботи радіомовлення, на якому виступали, крім представників колишнього акціонерного товариства «Радіопередача» і Наркомпошти, генеральний секретар ЦК КП(б)У С.В. Косіор та заступник наркома освіти РСФРР Н.К. Крупська. Його учасники не заперечували того факту, що в СРСР має бути єдина система управління радіомовленням. Наркомпошта вимагала збереження за собою права технічної радіотрансляції. Державне відомство підтримав С.Косіор. «Радіомовлення і техніка, – наголосив він, – як можна ці речі відділити? Не можна цих речей відділити... Я вважаю, що справа, безумовно, повинна бути передана Наркомпошті. Всі ці аргументи стосовно громадськості і держави – все це дрібниці»⁵. Він рекомендував Наркомосу, Товариству друзів радіо допомагати радіомовленню, відтак пропонував створити раду для координації діяльності під контролем агітпропвідділу ЦК партії.

13 липня 1928 р. Рада праці та оборони прийняла постанову «Про реорганізацію радіомовлення», якою фактично ліквідувала акціонерне товариство «Радіопередача» і справу організації радіомовлення передала Народному комісаріату пошти і телеграфів⁶. 23 жовтня 1938 р. при наркоматі почала діяти Центральна радіо-рада, яка керувала справою радіомовлення на території СРСР⁷. Подібні ради діяли в союзних республіках. 21 серпня 1931 р. політбюро ЦК ВКП(б), щоб активніше використовувати радіомовлення для агітаційно-пропагандистської роботи, вирішило виокремити його із системи Народного комісаріату пошти, але 25 серпня обмежилося

створенням самостійного радіокомітету в межах наркомату під ідеологічним контролем культпропвідділу ЦК⁸.

Організаційне формування єдиної системи радянського радіомовлення тривало протягом 1928–1933 рр., яке відбувалося шляхом розподілу повноважень між різними державними відомствами – наркоматами, комітетами. До середини 1932 р. справа радіомовлення, хоч і була ідеологічно підконтрольна партійним органам, однак організаційно-технічно перебувала в Наркоматі зв'язку. В УСРР – це була Всеукраїнська радіоуправа, а 13 липня 1932 р. ЦК КП(б)У постановив створити при президії ВУЦВКу Всеукраїнський комітет в справах радіомовлення, а при облвиконкомах – обласні комітети⁹, які забезпечували оперативне керівництво всією справою радіомовлення в Україні. План радіомовлення затверджувала президія ВУЦВКу, а контрольний його примірник відправляли до Всесоюзного радіокомітету. Радіокомітет займався організацією трансляції творів художньої літератури, мистецтва, формуванням планів «...політично-художнього мовлення»¹⁰.

27 листопада 1933 р. Раднарком СРСР затвердив Положення про Всесоюзний комітет по радіофікації і радіомовленню, котрий займався організацією, плануванням та оперативним керівництвом радіомовленням в СРСР, а радіокомітети союзних республік належали до категорії місцевих органів ВРК при РНК СРСР¹¹. Голів республіканських радіокомітетів призначали відповідні раднаркоми, але після узгодження з керівництвом ВРК. Всеукраїнський комітет радіофікації та радіомовлення при РНК УСРР було засновано 28 серпня 1933 р., головою якого було призначено колишнього заступника наркома освіти О.О. Карпека, а членами – А.А. Хвилю, М.М. Кіллерога, представники ЦК ЛКСМУ, Політуправління УВО, НКВС¹². Створення ВРК УСРР не обмежувало діяльності РАТАУ – Радіотелеграфного агентства при РНК УСРР, яке виконувало суто інформативну функцію, співпрацюючи з періодичною пресою. ВРК і РАТАУ, хоч і діяли при уряді, але вирізнялися організаційно та функціонально, позаяк мали відповідні структурні підрозділи. Вони підлягали контролю партійних органів, з якими узгоджували плани, принципи та програму діяльності. Так, сектор преси ЦК КП(б)У постійно співдіяв з РАТАУ, використовував його інформаційні агенції для здійснення політико-ідеологічних кампаній, слідкуючи за друкованим словом, різними фаховими та відомчими виданнями. Наприклад, завідувач сектору Н.Чередник дозволила РАТАУ друкувати бюлетень економічної інформації «Тваринництво й птахівництво» та накопичення інформації від репортерів¹³. Виходив «Урядовий радіобюлетень» про політичне та економічне становище в Україні. Інформаційні повідомлення, які він випускав протягом другої половини 1931 р., були перевірені політредакторами.

Вони стосувалися недостатнього залучення піонерів до «...боротьби з ховраками, хом'яками, кротами»¹⁴.

Повідомлення РАТАУ широко розповсюджували газети, тому Укрголовліт, хоч і належав до системи Народного комісаріату освіти, однак співпрацював з цією установою. Так, 22 червня 1932 р. Укрголовліт нагадав начальнику Київського облліту про те, що «...уповноважені по контролю над текстами радіомовлення в Київській області іменувалися уповноваженими Київського облліту, Вами призначалися, керувалися та інформувалися та інструктувалися, що одноразово покладає на Вас цілу відповідальність за добір, турботу згаданих уповноважених»¹⁵. За «притуплення пильності», тобто за «шкідливу інформацію», яка потрапляла в ефір, уповноважений мав догану або підлягав звільненню з роботи. Так, за помилковий переклад постанови союзного Раднаркому та ЦК ВКП(б) керівник РАТАУ Зільберг та черговий редактор Галієв мали догану від ЦК партії¹⁶, а 1 червня 1934 р. ЦК ВКП(б) категорично заборонив РАТАУ розміщувати інформацію про «Інтернаціональний конгрес вчителів», оголосивши керівникам відповідних установ догану за невиконання наказу¹⁷.

Вплив ВРК УСРР на суспільство, якщо порівняти його з роботою РАТАУ, був значно ширшим, враховуючи комунікативні можливості радіо. Політичний контроль за радіомовленням виявився гнучким і значно оперативнішим, ніж за друкованим словом, хоча кількість джерел інформації фізично унеможлиблювала його тотальне забезпечення цензурою. Якщо у 20-х рр., за словами заслуженого артиста РСФРР О.Н. Абдулова, «...контролю над передачами майже не було»¹⁸, то протягом 30-х рр. ідеологічна цензура стала невід'ємною складовою політичного та художнього радіомовлення. На початку 30-х рр., коли відбувалося становлення українського художнього радіомовлення, його організатори переймалися «культурою мовлення, пошуком нових форм і методів. Ці питання обговорювалися на всеукраїнських та всесоюзних нарадах працівників художнього мовлення у 1929–1930 рр. Зокрема, у 1930 р. Всеукраїнська радіоуправа скликала першу «художньо-газетну нараду», учасниками якої були функціонери й митці. «Загально сьогоднішня настанова наради, – зазначив один з її учасників Я. Полфьоров, – надавати в першу чергу все те сучасне з художньої продукції, що відбиває в належних і відомих художніх формах наше сучасне життя»¹⁹. Радіо виконувала не лише соціальне, а також і політичне замовлення влади.

В статтях керівників художніх частин регіональних радіоцентрів, опублікованих на сторінках журналу «Радіо» у 1930 р.²⁰, підкреслювалася відсутність належної централізації з боку Всеукраїнської радіоуправи та провінційна одноманітність радіомовлення. Йому бракувало кваліфікованих

редакторів, коментаторів, репортерів, хоча їх підготовкою почав займатися радіофакультет Харківського музично-театрального інституту.

Політична цензура за друкованим словом та радіомовленням в Україні існувала з перших днів радянської влади, але жорсткого репресивного контролю вона почала набирати з середини 30-х рр. Радіогазети, які активно використовувалися тоді, були органами партійних комітетів. Наприклад, радіогазета «Колгоспна Зоря» на Дніпропетровщині належала міськпарткому, яка мала 70 сількорів-інформаторів, здійснювала три рази на місяць радіо-переклик, вела бюлетень з проведення хлібозаготівель, використовуючи місцеві трансляційні вузли для «...розгортання масово-політичної роботи, поєднавши її з виконанням чергових завдань партії й уряду на селі»²¹. Радіогазети, урядові радіобюлетені, інформативні зведення РАТАУ виконували відповідні соціальні замовлення, а загалом радіомовлення мало дві складових – політичне та художнє інформування населення.

Стосовно культурно-мистецької якості художнього радіомовлення точилися гострі дискусії наприкінці 20-х – початку 30-х рр., а починаючи з 1932 р., крім цих питань, актуальними стали політичні, тобто ідеологічні аспекти. На сторінках журналу «Радіо» з'явилися публікації, автори яких зазначали, що «...радіо є величезним агітпропом соцбудівництва й нічим іншим бути не може»²², перебравши на себе «...відповідальну, найскладнішу роль організатора мільйонів на виконання завдань соціалістичного будівництва»²³. Критика радіомовлення супроводжувалася гострими політичними оцінками радіопрограм місцевих радіокомітетів. «І от, у той час, – зазначалося в одній із статей, – коли на мистецькій ділянці ідеологічного фронту точиться й загострюється жорстка боротьба, харківське художнє мовлення має елементи політичної безхребетності й часто-густо шкутильгає на звичайнісіньку політграмоту»²⁴. Протягом листопада–грудня 1932 р. політредактори виявили 21 випадок «...прориву, так би мовити, браку ідеологічної продукції», перелік яких склав би «...досить грубенький том, що йому позаздрив би перший-ліпший том обвинувального акту будь-якого політичного процесу»²⁵. Така категорична риторика свідчила про функціонування політичної цензури. Редакція журналу «Радіо» визнала факт існування «політичних процесів», «войовничого наступу на буржуазну науку», тобто засвідчила функціонування радянської системи цензури, а також наявність художнього відділу та інституту політредакторів при радіокомітетах.

Статті, які друкував журнал «Радіо», мали пропагандистський та повчальний характер, були своєрідною політінформацією для редакторів. «Художнє радіомовлення повинне нести в побут трудящих культуру – українську, національну формою й пролетарську, інтернаціональну змістом,

– наголошував М. Кальманович, – а радіомовлення повинно бути наскрізь політичним, партійним, більшовицьким»²⁶. Він, судячи з його висловлювань, мав безпосереднє відношення до цензури на радіо, підкреслюючи той факт, що «...ми не досить уважно поставилися до добору працівників художнього радіомовлення»²⁷. Термін «протаскування чужих ідей», «політична неписьменність», «більшовицька пильність», які з'явилися в пресі 1932 р., стосувалися парткомітету Радіоуправи, редакторів художнього мовлення загалом. Для вдосконалення фаху співробітників на Харківському радіоцентрі було створено радіосекцію та майстерню радіомистецтва, до якої запросили письменників М.Ірчана, І.Фефера, С.Голованівського, М.Майського, С.Гордієнка, В.Сосюру. Вони, як зазначав М. Майський, «...дали персональну угоду працювати в галузі створення мистецьких радіотворів» і «...вишукання форм та методологій мистецького твору»²⁸. Він мав на увазі згадану радіомайстерню художнього мовлення, який тоді «...ще не дано певних замовлень» і «...не враховано наявних мистецьких, літературних та музичних творів, ще не має виробничих нарад, політрад»²⁹. Отже, на початку лютого 1932 р., судячи з висловлювань Майського, виникла сама форма художнього мовлення з використанням митців тощо. Тоді ще не діяли політради при худвідділах, які перебували на стадії організаційного оформлення. Так, 7 вересня 1933 р. ВРК при РНК СРСР, дбаючи про «...підвищення ідейно-політичної пильності», запропонувало «...практику внутріредакційних оглядів мікрофонних номерів та їх обговорення на редакційному комітеті з точки зору політичної пильності та ідейної витриманості матеріалу»³⁰. Ідеологічний інститут політредакторів, призначений Головлітом для друкованих органів значно раніше, насаджувався також в радіомовленні.

Всесоюзний радіокомітет фактично централізував систему радіомовлення, здійснював періодичний контроль за художнім радіомовленням, виокремлюючи його недоліки: текстова обмеженість, ігнорування популярної музики та легких розважальних програм, застарілий репертуар, захоплення оркестроманією, ставка на «...поганих, але зате своїх виконавців», відсутність трансляції центральних програм, регіональний зміст політінформації. «Величезним недоліком змісту політінформації, – підкреслювалося в постанові ВРК при РНК СРСР від 8 січня 1934 р., – є її суто місцевий характер (буденність, а інколи і повна відсутність міжнародної і союзної інформації): переважно використання друкованих джерел, довготривалість самих передач (колишній номер української радіогазети ще у листопаді 1933 р. тривав 30 хвилин. Поряд з цим у низці комітетів спостерігаються політичні промахи стосовно своєчасного висвітлення важливих поточних подій (відсутність інформації про підсумки виборів до рейхстагу у київській радіогазеті)».³¹ Контроль союзного радіокомітету за республіканським був передбачений відповідним

положенням, хоча їхні повноваження мали б регулюватися статусом державної номенклатури. Настанови ВРК при РНК СРСР мали силу директиви, тобто прямого виконання, тому він зобов'язав ВРК УСРР, Харківській, Київській та Одеській радіокомітети терміново усунути недоліки радіомовлення, зосередившись на трьох основних завданнях: «... посилення політичної пильності у підготовці мікрофонного матеріалу», «всебічного розгортання масової роботи навколо радіо», «більш рішуча боротьба за підвищення якості художнього, зокрема, музичного мовлення».³² Звертаючи увагу на необхідність підвищення його художньо-музичного рівня, керівництво ВРК СРСР вимагало «... розгорнути більшовицьку боротьбу з протаскуванням в ефір контрреволюційних творів і рішуче викривати спроби дискредитувати, викривати та опошлити проведення масових кампаній шляхом допущення до мікрофона халтури, політично-невиразних, відтак і шкідливих матеріалів».³³ Постанова № 5 ВРК СРСР від 8 січня 1934 р. фактично і юридично визнала необхідність «... створення всесоюзної, а також республіканської мереж радіомовлення, створення однотипної організаційної структури».³⁴ Уніфікація радіомовлення лише засвідчила факт його максимальної централізації, зумовленої організаційно-технічними та політичними чинниками.

8–13 квітня 1934 р. відбулася Всесоюзна творча нарада, яка ухвалила резолюцію «Про завдання художнього радіомовлення».³⁵ Вона була опублікована у 1935 р., а за своїм змістом відтворює основні методи і форми політичного радіомовлення, яке було покликано використати літературний матеріал, музику, п'єси, фельетони для того, щоб «... показати боротьбу за другу п'ятирічку, соцбудівництво, викрити класових ворогів пролетаріату, дати образи героїв-ударників полів і заводів, біографії відомих борців за звільнення пролетаріату».³⁶ Основним ідеологічним документом, обраним за взірць учасниками наради, була постанова ЦК ВКП(б) «Про перебудову літературно-художніх організацій» від 23 квітня 1932 р. «Боротьба за соціалістичний реалізм в мистецтві, – наголошувалося в резолюції, – директивна лінія для художнього радіомовлення. Боротьба за великі художні твори, що висвітлюють нашу епоху в мистецтві, є найважливіше завдання радіо».³⁷ Резолюція закликала місцеві радіокомітети підвищувати «... культурний рівень і політичне виховання мас в дусі комунізму», супроводжувати «... показ марксистським тлумаченням культурної спадщини», а також «... викорчовувати антимарксистську теорію».³⁸ Документ вирізнявся особливою відвертістю політичних гасел та закликів. Учасники наради не приховували того незаперечного факту, що радіомовлення «... повинно бути тісно пов'язане з відповідними партійними організаціями».³⁹ Пропонувалося створити постійний репертуар, творчі бригади і колективи на радіо – симфонічні оркестри, ансамблі народних

інструментів, школу дикторів, змінити форми впливу на слухача, поліпшити методичну роботу в редакціях. Республіканські радіокомітети зобов'язали «систематично і регулярно» транслювати Москву.

Постанови ВРК при РНК СРСР мали рекомендаційний характер, але організаційно-координаційна залежність республіканських комітетів від центру, особливо у 1933–1934 рр., коли карально-репресивна система активно боролася проти так званого буржуазного націоналізму. 15 грудня 1934 р. всесоюзний радіокомітет прийняв постанову № 270 «Про художнє мовлення ВУРКу, Одеського і Харківського обласних радіокомітетів», яка стосувалася переважно діяльності ВУРКу на чолі з О.О. Карпеком, який «...після викриття його націоналістичної політики в Наркомосі, прийшовши на радіо, декларував відданість генеральній лінії партії і готовність боротися за її проведення, а насправді не роззброївся і, як дворушник приховувався партквитком, продовжував свою націоналістичну діяльність».⁴⁰ Тоді з'явився новий термін «...карпековщина як форма виявлення націоналістичної діяльності у радіомовленні».⁴¹ З «націоналізмом» боролися в літературі, музиці, хоча відбувалася інтернаціоналізація культури, її політизація та ідеологізація, а політичні цензори, враховуючи наявність творчої інтелігенції в Харкові та в Одесі, дали відповідну оцінку змісту радіомовлення: «Карпековщина з'явилася не лише в республіканському, але і в місцевому мовленні: а) у Молдавському радіокомітеті ігнорувалася молдавська радянська культура і з'явилися тенденції «імпортувати» західну капіталістичну культуру; б) у Харківському обласному радіомовленні мали місце грубі політичні, буржуазно-націоналістичні викривлення і соціал-фашистська контрабанда; в) безпринципність в репертуарній політиці Одеського радіомовлення породжувала великодержавницьку практику (ігнорування української літератури і музики) і поряд з цим систематичні перегини в бік пустих розваг, наявності великої кількості низькоякісних творів та халтурних програм».⁴² Політконтролери врахували специфіку трьох регіонів, творча інтелігенція яких сповідувала традиційно різні художні смаки та світоглядні уподобання, а з другого боку висловили відповідні ідеологічні пріоритети для місцевих цензурних органів. «Карпеко та його соратники, – наголошувалося в постанові № 270, – всіляко ігнорували директиви Всесоюзного радіокомітету (постанову ВРК від 5 січня 1934 р. № 5 про необхідність боротьби з націоналізмом, про посилення класової пильності до мікрофонних матеріалів, про чистку апарату від чужих елементів). Ігнорувалися неодноразові вимоги Всесоюзного радіокомітету про надання найкращих творів українського радянського мистецтва, для друку та направлення комітетам братських республік, ігнорувалися ухвалені Всесоюзним радіокомітетом постанови (всесоюзної творчої конференції,

всесоюзної наради фабрично-заводських вузлів і т. ін.)».⁴³ Зазначу, що російська дослідниця Т.М.Горяєва, цитуючи цю постанову, помилково надрукувала – замість Карпеко прізвище Карпенко.

Цитована постанова № 270 розкривала політико-ідеологічну мотивацію категоричної критики колишнього соратника М.О.Скрипника – його заступника Карпеко. Він виявився зручним для навішування відповідних ярликів, для актуалізації боротьби з «націоналізмом», а насправді ВРК СРСР «...вказав усім радіокомітетам і радіовузлам на необхідність посилення класової пильності до мікрофонних матеріалів і боротьби за проведення ленінсько-сталінської національної політики».⁴⁴ В Україні вона мала особливу гостроту, тому усунення Карпеко з посади голови ВУРКУ, засудження його «націоналістичної лінії», звільнення керівників секторами музичного та суспільно-політичного мовлення виявилось плановою, а не селекційною чисткою «радіофронту».

Художнє та політичне мовлення за умов монопартійної диктатури було приречене на ідеологічне обслуговування генеральної лінії партії. Всесоюзна нарада з питань політичного радіомовлення, яка відбулася 1–3 грудня 1934 р., визнала його «...дієвою зброєю політичної пропаганди та агітації».⁴⁵ Поширені на початку 30-х рр. форми політичного радіомовлення, якими були – радіогазети та політінформації, виявилися малоефективними. Учасники наради ухвалили постанову, якою підкреслили необхідність «...обслуговування суспільно-політичних кампаній», усунення «...серйозних викривлень партійної лінії», допущених «...класово-чужими елементами (націоналістичними елементами України)», відтак і «...посилення політичного контролю, попередньої глибокої перевірки всього мікрофонного матеріалу, назначеного для трансляції по радіо, підвищення пильності до підбору кадрів, що працюють в усіх ділянках політичного радіомовлення».⁴⁶ Сам факт політичного радіомовлення за більшовицькими канонами означав функціонування ідеологічної цензури на радіо, яка вимагала висвітлення тих чи інших кампаній, удосконалення «...методів політичної інформації – живі виступи у мікрофона, листи слухачів, рейди, виїзди редакції на місце».⁴⁷ При ВУКФ та обласних радіокомітетах існували редактори політичного мовлення, а загалом відбулося публічне визнання факту політичного контролю за радіомовленням у 1934 р. Нарада рекомендувала місцевим і центральним радіокомітетам запрошувати кваліфіковані кадри літературних працівників, використовувати матеріали робсількорів.

Друга половина 30-х рр. вирізнялася посиленням контрольного-репресивних функцій органів політичної цензури. 31 січня 1935 р. ВРК зобов'язав радіокомітети скоротити текстові трансляції для молоді і дітей, а також враховуючи «факти вульгаризації і політичних збоїв в радіопередачах з

літературного і драматичного мовлення», категорично заборонив трансляцію «...будь-яких радіокомпозицій, монтажу, літературних оглядів, розроблених на місці і присвячених черговим актуально-політичним кампаніям».⁴⁸ Їх обслуговування художніми і літературними передачами відбувалося згідно «методичних листів і рекомендаційних списків Всесоюзного радіокомітету».⁴⁹ Рішення ВРК були обов'язковими для всієї системи радіомовлення, а результати її обстеження уповноваженими обговорювалися в ЦК КП(б)У. Так, 9 лютого 1935 р. голова Всеукраїнського радіокомітету Н. Калюжний надіслав до ЦК КП(б)У доповідну записку про наслідки перевірки його діяльності союзним радіокомітетом, у якій зазначалося, що «...за допуск до мікрофона буржуазно-націоналістичної контрабанди» були звільнені голови обласних радіокомітетів – Вінницького, Донецького, Одеського, Харківського, Дніпропетровського, МАСРР, а до програм радіомовлень не планували боротьбу з «...націоналізмом, троцькізмом та іншою контрреволюційною контрабандою».⁵⁰ Колишнього керівника Всеукраїнського радіокомітету О. Карпеко, крім його «націоналістичної лінії», звинуватили в тому, що він «...замазував становище, наприклад, в Чернігівському радіокомітеті, бо ж там, наприклад, сидів націоналіст Ницай, який довгий час проводив контрреволюційну лінію в музичному мовленні і до того знахабнів, що дозволяв собі просто відверті антирадянські виступи радіом».⁵¹ Використання терміну «добір витриманого репертуару» засвідчує факт існування радіоцензури. Керівника Молдавського радіокомітету звільнили за те, що він «...свідомо зірвав не тільки політичне, але й художньо-літературне пересилання в ленінські дні».⁵² Політредактори уважно пильнували за художнім мовленням.

29 квітня 1935 р. Раднарком УСРР затвердив положення про Головне управління контролю за видавництвами й репертуаром, яке здійснювало «...політично-ідеологічний, художній та військовий контроль» за пресою, літературою та художнім радіомовленням.⁵³ В радіокомітетах працювали уповноважені Головліту, а на трансляційних вузлах представники обласних радіокомітетів, які разом з художніми відділами та редакторами суспільно-політичних програм сліdkували за «чистотою ефіру». Політичним «проривом» вважався факт «...пересилання радіом оповідань контрреволюціонера Остапа Вишні».⁵⁴ Ревізії піддавали твори української літератури. «Протягом багатьох десятків років до Жовтневої революції зі сцени українського театру, – писав А.П. Юрський, – не сходила популярна мелодрама буржуазно-націоналістичного драматурга М. Старицького «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці». П'єса ця, побудована на багатому фольклорному матеріалі, показувала старе українське село з буржуазно-націоналістичних позицій, прикриваючи класові протиріччя села, безвихідний рабський стан старої України».⁵⁵ З метою критичного перегляду «старої спадщини» спонукали

«українського пролетарського драматурга» І.К. Микитенка «...написати на матеріалі п'єси Старицького революційний твір, який показував би правду історичного минулого України, який викликав би ненависть до того минулого, пробуджував ще більшу любов до радісного сьогодення – до Радянської України. Залишивши фольклорний матеріал і сюжетну канву п'єси «Ой не ходи, Грицю» тов. Микитенко написав радянську п'єсу «Маруся Шурай», наповнивши її новим ідейним змістом, зовсім по новому трактуючи старі персонажі п'єси».⁵⁶ Керівника Чернігівського облрадіокомітету Ніцай критикували за «українізацію» композитора Ф. Ліста, тому що він в концерті для колгоспників «...пише в конферансі: «Баллада, твір західноєвропейського композитора другої половини XIX століття Ф. Ліста на тему української пісні «Ой не ходи Грицю»».⁵⁷

Політична цензура художнього радіомовлення дозволила «до мікрофона» п'єси О. Корнійчука «Платон Кречет», «Загибель ескадри», І. Кочерги «Майстри часу», Я. Гашека «Бравий солдат Швейк», І. Микитенка «Кадри», трансляція уривка з роману німецького письменника В. Бределя «Іспит». В радіопостановках перелічених творів брали участь Г. Юра, А. Бучма, Ю. Шумський, О. Ватуля, Н. Ужвій, Ф. Барвинська.⁵⁸ По радіо транслювали «Вершиники» Ю. Яновського, «Народжені бурею» М. Островського, «Перед боем» М. Бажана, «Історія радості» Івана Ле, «Облога ночі» П. Панча⁵⁹, які мали дозвіл худвідділу. Музичні твори виконував симфонічний оркестр Українського радіокомітету, композитор П.О. Козицький, а також інші митці та колективи. Народна артистка республіки М.І. Литвиненко-Вольгемут виступала по радіо з 1930 р., а до її репертуару на 1936 р. потрапили українські народні пісні та «стара класична спадщина».⁶⁰ На радіо, починаючи з середини 20-х рр., виступали відомі артисти – І. Паторжинський, З. Гайдай.

13 вересня 1936 р. Раднарком УСРР призначив І.Ю. Кулика головою Українського радіокомітету.⁶¹ Система політичного контролю за його керівництва продовжувала діяти. За УРК, РАТАУ, особливо за програмами художнього та політичного мовлення, слідували політредактори Головліту, редактори художнього відділу, партійні органи. 27 березня 1937 р. відповідальний секретар ТАРС Я. Долецький повідомив секретаря ЦК КП(б)У М. Попова про перевірку уповноваженим ТАРС роботи РАТАУ, яку визнано «незадовільною», позаяк керівництво втратило контроль за діяльністю відділень та кореспондентів, а в апараті виявилися «...випадкові і ворожі нам люди».⁶² Кадрові чистки, тобто політичні репресії проти керівників УРК були поширеним явищем для 30-х рр., особливо протягом 1937–1938 рр. Звільняли редакторів, які пропускали в ефір «контрреволюційну контрабанду». Зокрема, сектор пропаганди і самоосвіти УРК,

висвітлюючи основні права громадян СРСР, згадали про Польщу, де на охорону здоров'я виділяли більше коштів порівняно з СРСР. «Та ж редактор Імас в іншій статті «20-річчя сьомого з'їзду партії», – наголошувалося в одній із публікацій журналу «Радіо», – допустила троцькістську формулу, яка не була передана в ефір тільки завдяки пильності політредактора».⁶³ 16 лютого 1938 р. було звільнено з посади керівника УРК Хотімченка, а також запропоновано «...переглянути стан керівних кадрів радіомовлення і негайно підібрати керівників відділів та секретарів, здатних забезпечити більшовицький порядок в роботі УРК».⁶⁴ За чотири роки, починаючи з 1934 р., було звільнено О. Карпеко, Н. Калюжного, І. Кулика та Хотімченка, тобто чотирьох голів УРК, а «політична ротація» керівників обласних радіокомітетів відбувалася постійно.

Радіомовлення в Україні було політичною трибуною партії, відтак будь-яка помилка вважалася відхиленням від її генеральної лінії. «Не тільки політичне мовлення, – наголошував один з дописувачів журналу «Радіо», – а й інші види його – музика, літературно-драматичне, були в нас підпорядковані основним політичним подіям в нашій країні».⁶⁵ На таких політичних принципах і цінностях формували і радіопрограми. Наприклад, 1 січня 1937 р., тобто перший день нового року, розпочався 15-хвилинним концертом, а до 14 годин лунали масові революційні пісні та марші, транслювали концерт для школярів «З новим роком», виконували сатиричні та жартівливі українські пісні, пісні ансамблю бандуристів, музику із радянських кінофільмів. Друга половина дня супроводжувалася трансляцією програми для жовтеньят (читали оповідання О. Іваненко «Новорічна ялинка»), камерного концерту з творів П.І. Чайковського, виступами гуртків художньої самодіяльності, концертом ансамблю польської пісні «Світ співає вождя», а також декількома лекціями: «Соціалізм і комунізм. Бесіди з питань сталінської конституції», «Радянська Україна – напередодні надзвичайного XVI з'їзду Рад».⁶⁶ Новорічний день завершився літературною передачею. 7 січня, тобто на Різдво, радіопрограма мала наступний репертуар: масові революційні пісні та марші; передачі для дошкільників; пісні народів СРСР; казка І. Франка «Лис Микита»; казка О.С. Пушкіна «Про мертву царівну та семеро богатирів»; камерний концерт з творів Ф. Ліста; нарис про роботу тваринницької ферми колгоспу «Зірка комунізму»; десять скарг колгоспників на неправильне виключення з колгоспів, творчий шлях академіка-орденоносця Т.Д. Лисенка; додаткова вартість – суть капіталістичної експлуатації; майстри мистецтв Радянської України перед мікрофоном. Сектор громадсько-політичного мовлення УРК займався проведенням бесід про «К. Маркса – основоположника наукового комунізму», «Що таке диктатура пролетаріату», про вибори до Верховної ради, а літературно-музичних передач організовував

трансляцію пісень, опер, творів української та зарубіжної літератури.⁶⁷ Сектор самоосвіти пропагував технічні знання, знайомив з основами географії, проводив бесіди з питань партійної освіти. Радіопрограми підлягали ретельному політичному контролю, особливо репертуар музичних, драматичних творів.

Отже, створення системи державного радіомовлення в Україні супроводжувалося централізацією його організаційної мережі, підпорядкуванням республіканського та обласних радіокомітетів Всесоюзному радіокомітетові при РНК СРСР, формуванням єдиних принципів і методів політичного та художньо-мистецького мовлення. Ідеологічний контроль забезпечували політредактори Головліту, редактори галузевих секторів УРК та місцевих радіокомітетів, відповідальні сектори, партійні комітети, які перевіряли літературні твори, остаточні тексти для трансляції – так званий «мікрофонний матеріал». Радіоцензура вирізнялася оперативністю політико-ідеологічного контролю за текстами, виконавцями, змістом, ефіром, спираючись на відповідну структуру – РАТАУ, ВРК при РНК СРСР, УРК при РНК УСРР, Головліт.

¹ Горяева Т.М. Радио России. Политический контроль советского радиовещания в 1920-е - начале 1930-х гг.: Документированная история. – М.: РОССПЭН, 2000. – С.97-111.

² Там само. - С. 97.

³ Там само. – С. 98.

⁴ Там само. – С. 117.

⁵ Там само. – С. 138.

⁶ Там само. – С. 144.

⁷ ЗЗ СРСР. – 1928. – № 63. – Арт. 583.

⁸ Горяева Т.М. Радио России. Политический контроль советского радиовещания ... С.145.

⁹ ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 8. – Спр. 66. – Арк. 27

¹⁰ Там само. – Арк. 26.

¹¹ О радиофикации и радиовещании. – М.: Радиздат, 1935. – С. 3.

¹² ЗЗ УСРР. – 1933. – № 42. – Арт. 534–537.

¹³ ЦДАВО України. – Ф. 539. – Оп. 9. – Спр. 1295. – Арк. 3–7.

¹⁴ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 4164. – Арк. 61.

¹⁵ ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 10. – Спр. 594. – Арк. 5

¹⁶ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6218. – Арк. 25.

¹⁷ Про телеграму РАТАУ, що її подано в пресі про так званий «Інтернаціональний конгрес вчителів» у Києві. Постанова ЦК КП(б)У // Вісті ЦВК УСРР. – 1934. – 1 червня.

-
- ¹⁸ З минулого радіо в СРСР. Спогади заслуженого артиста РСФРР О.Н. Абдулова // Радіо. – 1938. – № 9. – С. 11.
- ¹⁹ Полфьоров Л. Підсумки й перспективи // Радіо. – 1930. – № 8. – С. 226–227.
- ²⁰ Розен Л. Яким повинен бути редактор // Радіо. – 1930. – № 9. – С. 258–259.; Розен Л. П'ятирічка художнього радіомовлення // Радіо. – 1930. – № 12. – С. 363–364.
- ²¹ Галецький П. Хто слухає колгоспні пересилання Дніпропетровського радіоцентру / Радіо. – 1932. – № 3–4. – С. 127–128.
- ²² Я. В. За чітке більшовицьке художнє мовлення // Радіо. – 1932. – № 1. – С. 7–8.
- ²³ Пилипенко Ю. Готування радіокадрів – вузьке місце // Радіо. – 1932. – № 1. – С. 5–6.
- ²⁴ Я. В. За чітке більшовицьке художнє мовлення // Радіо. – 1932. – № 1. – С. 7–8.
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ Калманович М. За більшовицьку партійність у художньому радіомовленні // Радіо. – 1932. – № 7. – С. 162
- ²⁷ Там само. – С. 162-163.
- ²⁸ Майський М. Перетворимо художнє радіомовлення на бойову ланку справжнього більшовицького мистецтва // За мільйонну аудиторію. – 1932. – 29 лютого.
- ²⁹ Там само.
- ³⁰ Горяева Т.М. Радио России. Политический контроль советского радиовещания ... – С.148
- ³¹ О радиофикации и радиовещании. – М.: Радиздат, 1935. – С. 30.
- ³² Там само. – С. 31.
- ³³ Там само. – С. 32.
- ³⁴ Там само. – С. 33.
- ³⁵ Там само. – С. 15-29.
- ³⁶ Там само. – С. 15
- ³⁷ Там само. – С. 19.
- ³⁸ Там само. – С. 16.
- ³⁹ Там само. – С. 17.
- ⁴⁰ Там само. – С. 34.
- ⁴¹ Там само. – С. 35.
- ⁴² Там само. – С. 35.
- ⁴³ Там само. – С. 36.
- ⁴⁴ Там само. – С. 35-36.
- ⁴⁵ Там само. – С. 11.
- ⁴⁶ Там само. – С. 9-14.
- ⁴⁷ Там само. – С. 11.
- ⁴⁸ Там само. – С. 37.
- ⁴⁹ Там само. – С. 37.
- ⁵⁰ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6655. – Арк. 61
- ⁵¹ За бойовий більшовицький журнал «Радіо» // Радіо. – 1935. – № 1. – С. 3–4.
- ⁵² Чорний Вище більшовицьку пильність // Радіо. – 1935. – № 2. – С. 4–5.
- ⁵³ ЗЗ УСРР. – 1935. – № 18. Арт. 97.
- ⁵⁴ Чорний Вище більшовицьку пильність // Радіо. – 1935. – № 2. – С. 4–5.

-
- ⁵⁵ Юрський А.П. «Маруся Шурай» // Радіо. – 1935. – № 6. – С. 18–19.
- ⁵⁶ Там же.
- ⁵⁷ Мамонтов Б., Калманович М. Там, де втратили більшовицьку пильність // Радіо. – 1935. – № 6. – С. 6–7.
- ⁵⁸ Куцек С. Театри перед мікрофоном // Радіо. – 1935. – № 6. – С. 12–13.
- ⁵⁹ Долгін О. Крок уперед // Радіо. – 1935. – № 7–8. – С. 1–4.
- ⁶⁰ Литвиненко-Вольгемут М.І. З захопленням виступаю на радіо // Радіо. – 1935. – № 7–8. – С. 12.
- ⁶¹ ЗЗ УСРР. – 1936. – № 45. – Арт. 242.
- ⁶² ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 7101. – Арк. 65.
- ⁶³ Гриньов П. Оздоровити Радіокомітет України (Від кореспондента «Правди» по Київській області) // Радіо. – 1938. – № 8. – С. 1–2.
- ⁶⁴ . Більшовицького порядку в радіомовленні ще не наведено // Радіо. – 1938. – № 7. – С. 4–5.
- ⁶⁵ Бортнік М.А. Чергові завдання радіомовлення // Радіо. – 1938. – № 7. – С. 1–3.
- ⁶⁶ . Радіо-програми. – 1937. – № 1, 1–10 січня 1937 (Київ); № 8, 10–20 березня 1938.
- ⁶⁷ Там же; Радіо-програми, 1–10 січня 1938. – № 1. – К., 1938.